

ԱՆԱԳԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Ազգային, Գրական, Գեղարուեստական

2. ՏԱՐԻ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ-ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Թիւ 9-10

Արեւելք եւ հայ միտքը

Բ.

Վերոգրեալ տիտղոսով յօդուածի մը մէջ անցեալ տարի մատնանիշ կ'ընէի սխալը զոր հայ ժողովուրդը միշտ գործած է՝ Արեւելքի իր դրացի, նոյն իսկ բնականից ժողովուրդներուն մտաւոր կեանքին անձանօթ մնալով, ու անհրաժեշտ պէտքը կը զգացնէի այդ սխալը վերջապէս դարմանելու հոյս անարձագանք չմնաց « Փառնակ » հրատարակեց, նախ Անանիսի մէջ, յետոյ հատորի ձեւով, անմահ խայտամիշ քառեակները . Ղեւոնդ վարդապետ Մաքսուտեանց կը շարունակէ միեւնոյն գործը՝ հայացնելով գեղեցիկ էջեր Հաֆիզէն, որուն ցարդ լոկ անունը ծանօթ էր Հայոց Անանիս միշտ ամենամեծ հաճոյքով պիտի հրատարակէ այգօրինակ աշխատութիւններու Պարսիկ գրականութիւնը անսահման է, բազմատարր գեղեցկութիւններով առիւ . հայ մտքին համար հոն շատ բան կայ՝ ճանչալու, ուսումնասիրելու, խրացնելու :

Բայց Պարսիկ աշխարհը ամբողջ Արեւելքը չէ՝ Պէտք է որ Արեւելքի բոլոր կարեւոր ցեղերուն — ու մանաւանդ անոնց որոնց հետ ունինք կապեր, ախորժելի կամ անախորժ, — մտաւոր կեանքը ճանչնանք . եւ « Արեւելքի » ցեղեր ըսելով, կ'ըմբռնեմ նոյն իսկ Յօյը, Ռուսը, Պուլկարը, Սերպը, Ռումանացին, եւն. որոնք

կէս-Արեւելքի են, եւ մեր ժողովրդին հետ առաւել կամ նուազ սերտ առնչութիւն ունին՝ Մեր Ռուսահայ եղբայրները վերջերս սկսած են Ռուսաց եւ Վրացոց գրականութեան վրայ ուսումնասիրութիւններ հրատարակել, գործերը թարգմանել, բայց ո՛րքան քիչ, ո՛րքան հարեւանցի . ապշեցուցիչ բան մըն է որ դեռ կովկասեան հայ մամուլին մէջ լուրջ, մանրամասնեալ ուսումնասիրութիւններ չեն հրատարակուած Տոթոյեվսքիի, Թուրկենէֆի, Կոկոյի, Լերմոնթովի, Թուլսթոյի, Կորբիի պէս գրողներու վրայ :

Վեց եօթ տարի է ի վեր հայ գաղթականութիւնը մը հաստատուած է Պուլկարիոյ մէջ, ուր կը հրատարակուին երեք չորս հայ թերթեր . ոչ ոք դեռ խորհած է պուլկար գրականութիւնը Հայոց ծանօթացնել . քանի մը կտորներու թարգմանութիւն միայն տեսած եմ այդ թերթերուն մէջ, — եւ այդքան :

Նոյն տգիտութիւնը պահած ենք եւ Օսմանեան գրականութեան մասին, հակառակ որ վեց դարէ ի վեր Հայոց ամենաստուար զանգուածը Օսմանցոց հետ անմիջական, ամենօրեայ յարաբերութեան մէջ կը գտնուի . Պուլսոյ լրագրիներու մէջ քանի մը, շատ սակաւաթիւ, յօդուածներէ զատ, ոչ մէկ ճիշդ եղած է այդ գրականութիւնը մեզի ճանչցնելու . եւ այդ յօդուածներն ալ, ընդհանրապէս տաճկաբան դաստառական կողմէ գրուած, անխնամ ու անճաշակ կերպով կատարած են այ գործը . արեւմտեան Հայոց գրականութեան լուրջ ներկայացուցիչներէն եւ ոչ մէկը դառած է այդ նիւթով :

Իրաւ է որ ասորդ գլխաւոր պատճառը՝ հայ-
րենասիրական զգացումն է եղած : Տաճիկը մեր
բունաւորն է, մեր թշնամին, ուրեմն պէտք չէ
զրադիւնք անոր դրականութեամբ : Ասի, սակայն,
սխալ հայրենասիրութիւն մըն է : Մարդ պէտք
է իր թշնամին ինքզինքին չափ, եթէ ոչ աւելի,
լաւ ճանչնայ : Ֆրանսա-Փրուսիական պա-
տերազմէն յետոյ, Ֆրանսացիք գերմաներէնը
գրեթէ պարտաւորէ ըրին իրենց զպրոցներուն
մէջ, եւ իրենց դրականութեան չափ այժմ կը
ճանչնան գերման գրականութիւնը, ինչպէս եւ
գերման աշխարհը՝ իր ամբողջ արտայայտու-
թիւններով : Մենք ոչ միայն յամառած ենք
անգլիստնալ Օսմանցւոց մտաւոր գործունէու-
թիւնը, այլ եւ՝ առանց գիտնալու՝ արհամար-
հած ենք զայն : Տաճիկը, մեզի համար, ան-
խառն վայրենի մըն է, անկարող ու եւ չգրա-
կանութիւն, ու եւ ժողովրդ արտայայտութիւն
ունենալու : Մեր մէջ հասարակ-տեղիք ժը
դարձած է ասիկա . ես իսկ ասորդ ողէս բաներ
գրած եմ : Մեր զպրոցներուն մէջ, տաճիկերէնի
դասը կը արուի այնպիսի կերպով մը որ իրերու
այս վիճակը յաւերճացնելու միայն կը նպաս-
տէ : Ես, որ Պոլսն ծնած եմ, տաճիկերէն չէնք-
չորոք կարդալ չեմ գիտեր : Ուրիշներ, որ լեւ-
զուն սորված են, գործնական օգուտին համար
միայն սորված են զայն, եւ այդ լեզունով գո-
յութիւն ունեցող գրականութիւնն ուսումնա-
սիրել չեն խորհած :

Միեւնոյն արհամարհանքը ունինք Յունաց
նոր գրականութեան ալ համար, արհամարհանք
որ նմանապէս կը ծնի ցեղական ատելութիւնէ :
Կը յիշեմ յատկանշաւոր տեսարան մը որուն
ներկայ գտնուած եմ Պոլսն, 9-10 ատրի տառչ.
որդացեալ տիկին Մատակեանը իր բաշտին մէջ
յոյն բժշկի մը երեսն ի վեր առանց վարանելու
յայտարարել թէ Յոյները այժմ ոչ մէկ ինքնա-
տիպ գրականութիւն ունին, թէ Հայերը շատ
տալիս բարձր են այդ տեսակէտով, եւն, եւն :
Յոյրը, գաթիակաղած, լաւ քաղցրավար կեր-
պով հարցուց տիկնոջ թէ գիտե՞ յունարէն,
կարդացա՞ծ է յոյն արդի գրադէտներու գործերը,
ու զարմանք յայտնելէ յետոյ այդպիսի դատա-
տանի մը վրայ որ իրը փաստ անդիտութիւնն
ունէր միայն, յիշեց չարք մը անուններ, տե-
ղեկութիւն առաւ իսկ մը գործիչու մարմն :

Տգեւտ արհամարհանքի այս զիրքը ոչ ուշիմ է,
ոչ ալ օգտակար : Ըսել չեմ ուզեր թէ օսման-
եան կամ յոյն արդի գրականութիւնը հրաշա-
կերտներ ունին, զոր պէտք է ճանչնալը՝ իրենց
ինքնուրոյն մեծ արժանիքին համար . չեմ գի-
տեր, եւ որոշ դատաստան չեմ կրնար յայտնել,
Բայց սա համոզումն ունիմ որ կեանքի պայ-
քարին մէջ կը յաղոյի այն, որ ամենէն աւելի
գիտէ. գիտնալը երբեք վնասակար չէ, ու միշտ
օգտակար : Պէտք է գիտնանք այն բոլոր ճիշդը
զոր կատարած են՝ ամէն ուղղութեամբ, եւ
մասնաւոր մտաւոր կեանքի մէջ՝ աշխարհիս բո-
լոր կարեւոր ազգերը, ու մասնաւորապէս մեր
զրադի, մեզի հետ կապեր ունեցող ազգերը :
Գիտնալէ յետոյ՝ աւելի լաւ պիտի կարենանք
դատաստան յայտնել, Աստուծ տալլական ճշը-
մարտութիւններ են, բայց տարրական ճշմար-
տութիւնները շատ գոյուար կը տարածուին
մարդկութեան մէջ ընդհանրապէս, եւ Հայոց
մէջ մասնաւորապէս : Երկու տարիէն աւելի է
որ ինչդրած եմ Պ. Մ. Սվազլեանէն իր յունա-
գիտութիւնն օգտակար դարձնելու հայ հաս-
րակութեան՝ յոյն գրականութիւնը մեզի ծանո-
թացնելով, եւ. սակայն, հակառակ իր խոստ-
մանց, մեր համակրելի պաշտօնակիցը դեռ կը
յամսուի փաթթուած մնալ անողոր լուսկեան
մը մէջ . . .

Գալով օսմանեան գրականութեան, զայն
որոշապէս ճանչնալու՝ կը կրկնեմ՝ շատ աւելի
ուսիպողական պատճառներ ունինք, քիչը որով-
հետեւ պայքարի մէջ ենք թուրք ցեղին հետ, պէտք
է, ինչպէս ըսի վերեւ, աւելի որոշական գիտ-
նանք անոր՝ քան ուրիշ ու եւ ցեղի՝ բոլոր ու-
ժերը, ներթափան ինչպէս բարոյական : Բիրտ
ուժ միայն կ'ուզենք տեսնել անոր մէջ, եւ
մտաւոր աւժի նշոյն իսկ կը զլանանք իրեն .
բայց եթէ կը սխալինք մեր այդ տեսութեան
մէջ, եւ եթէ իրականութիւնն օր մը հանդիսա-
ւորապէս ապացուցանէ մեր սխալը, ո՞վ պիտի
տուժէ . մենք միայն :

Աստու մը կրնանք արթննալ եւ տեսնել որ
մեր « ապուշ » կարծած Տաճիկները մենէ առաջ
անցած են՝ մտաւոր ճամբուն մէջ : Անձ մը որ
Տաճկաստանը լաւ կը ճանչնայ, կ'ըսէր վերջերս
ինձի թէ թուրքերը, որ 40 տարի առաջ հազիւ
3-4 օրականապաշտ ունէին, այժմ 200ի չափ

ուճին Պոլսոյ մէջ, եւ այդ նոյն տներէ կ'աւելցնէր թէ, երբ արդէ այլանդակ տէժմը, եւ անոր արդիւնքներէն մին եղող գրաբնական հրէշային սեղմումը ջնջուի, թուրք մտաւորական շատ ուժեղ եւ ընդարձակ շարժում մը ի յայտ պիտի գայ: Ճիշդ է այս, անճիշդ է չեմ գիտեր: Պէտք է գիտանաք:

Ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը զոր Պ. Ատուլֆ Թալասո հրատարակած է այս օրերս թուրք թատրոնի մասին՝ Revue Théâtrale ամսագրին մէջ, ամբողջօրէն դիւ այս համոզմանցս մէջ: Պ. Թալասո Պոլսի ծնած Յոյն մըն է, որ Հայերը բաւական մօտէն կը ճանչնայ եւ կը սիրէ Վեր քոյրը Հայտ մը հետ ամուսնացած է), այս ուսումնասիրութեան մէջ մեծ համակրանքով կը խօսի հայ ցեղի մասին, ի վեր կը հանէ անվիրայի դերը զոր Հայերը կատարած են թուրք թատերական գրականութեան եւ երաժշտութեան բողբոջումին մէջ. բայց իր հայասիրութիւնը արգիլք չէ եղած իրեն տեսնելու ինչ որ Թուրքերն ունին լաւ, շահեկան, ինչ որ անոնք արտադրած են մտաւոր ոլորտին մէջ, իր ուսումնասիրութիւնը կը յայտնէ գոյութիւնը թուրք գրականութեան մը, բաւական ընդարձակ, բազմաձեւ, ուր կան աշխիւ ձգտումներ, եւ որ անվիճելի կերպով համակրելի արտադրութիւններ ունի՝ մասնաւորապէս թատերական ձեւին մէջ: Պ. Թալասոյ ուսումնասիրութիւնը հետեւ է ամբողջական եւ իր ամէն կէտերուն մէջ ճիշդ ըլլալէ. Թուրք թատրոնի ստեղծման մէջ՝ Հայոց դերը լիակատար կերպով չէ ցոյց տրուած հեն. ու կան խել մը սխալ ծանօթութիւններ (ինչպէս Աղամառնի մասին իր յիշած մանրամասնութիւններէն մէկ քանին). իր անխառն հիացումն ալ՝ թուրք գրական գործերուն համար զոր կը յիշէ, կրնայ վիճելի ըլլալ. այդ գործերը ձեւի մէջ թերութիւններ կրնան ունենալ, կրնան գուրկ ըլլալ կինդանութիւնէ, արուեստի կատարելութիւնէ. ոչ մէկ որով կարծիք յայտնել առ այժմ անհրաժեշտ է, առանց գործերը ուսումնասիրելու: Բայց ինչ որ հիմակուց իսկ անվիճելի է, այն է որ Թուրքերը ունին քնարերգական, վիպական, իմաստասիրական, թատերական գրականութիւն մը, եւ թատերական գրականութեան մէջ՝ գէթ ձգտումներով՝ լաւագոյն ուղղութեան մը հե-

տեւած են քան տահկահայ թատերագիրները. մինչ մերիները — բաց ի Նարայէյէն որ դրած է Արափրանկան եւ Պարոնեանէն որ դրած է Արեւելեան առաւնաթոյր եւ Պաղասար աղբարը, — գրեթէ միայն ազգային հին պատմութիւնէն քաղուած ողբերգութիւններով (աւելորդ ամենամեծ մասամբ ինքնատպութիւնէ ու իրական կենդանութիւնէ բոլորովին զուրկ են) լեցուցած են մեր բեմը, թուրք թատերագիրները անմիջապէս կեանքն առած են իրենց ներշնչարան, ժամանակակից դէպքերը, բարքերը, ընկերական, բարոյական հարցերը նիւթ նորած են իրենց թատերագրութեանց համար, եւ իրենց մեծ մասին — մանաւանդ Անմետ Միտնաթի — ձգտումները եղած են յանդուգն, նորասէր, ազատասէր, օսմանեան հոգին ու նորգրերը վերանորոգելու, « եւրոպացեկու » ձգտող, այսինքն թէ՛ բրած են ինքնագերարար, հետեւելով ոչ թէ պոլսական հայ թատերագիրներուն, այլ եւրոպական վարպետներուն, ինչ որ Մուսղուկեանց՝ յետոյ՝ Կովկասի հայ բեմին վրայ հոյակապօրէն կատարեց: (1)

Պ. Թալասոյ ուսումնասիրութեան առաջին մասը նուիրուած է թրքական « Քարակէօզ »-ի եւ « Որթա օյունու »-ի փողովողական ներկայացմանց. այդ ներկայացմանց համար ալ մինչ մեր սովորական արհամարհանքովը վերաբերուած ենք միշտ, զանոնք նկատելով իբրեւ « միմի-

(1) Երբեք ըսել չեմ ուզեր թէ Թատերգութիւն մը կենդանի եւ զեղեցիկ ըլլալու համար պէտք է անպատճառ ժամանակախիչ բարբերէ առնէ նիւթը եւ փողովոր մը Թերթիւններուն ձաղկումն իրեն միակ հպատակ ունենայ Շէրքիթի պատմական խաղիկը. Կէօթէի Թաուրը, Իփիլ՝ զենիւն, Թասիթի ողբերգութիւնները իրենց նիւթը հին դարերու կեանքն առած են, բայց հոյակապօրէն կենդանի գործեր են, որովհետեւ Թէպէն նիւթը հին՝ բայց հոն արտայայտուած գաղափարներն ու զգացումները « Նոր » են ու անձնական հանճարի մը շողովը լուսաւորուած: Մեր պոլսական Թատերգականները զստական եւ ուժամոծիկ վարպետներու տոնոյն եւ անանձնական նմանողներ եղած են լոկ, եւ իրենց ներկայացուցած անհամար խաղերն զրեթէ ոչինչ կը մնայ այսօր որ « իբր գրական գործ » ինքնուրոյն ու տեւակն արժէք մը ունենայ: Այդ ամբողջ Թատերական շարժման բուն դերը — շատ յարգելի անշուշտ — ազգային զգացում մը մէջ արծաթել, մաքուր հայերէնի գործածութիւնը ճանկարող խօսակցութեան մէջ տարածել է եղած:

այն » անբարոյական պատկերացումներ գտնիկ կրեբերու . Գ. Թալասօի ուսումնասիրութիւնը ցոյց կուտայ որ այդ դատաստանը ճիշդ չէ . « Բարակէօզ »ի ներկայացումները ժողովրդին կրեբեր փայտայելու չէ միայն որ ծառայած են . այլ եւ « ծիծաղի շնորհիւ ժողովրդին թերու . թիւնները սրբագրելու » պաշտօնը (Թատրոնին հինաւուրց , հիմնական պաշտօնը) կատարած են . ու Գ. Թալասօ կը յայտնէ թէ « Բարակէօզ »ի ներկայացմանց մէջ նոյն իսկ Մոլիէրի ամբողջ տեսարաններ կան՝ այդ տարրական բնմին պատշաճեցուցուած : Կարելի չէ նաեւ չնկատել որ այդ « Բարակէօզ »ի եւ « Օրթաօյունու »ի ներկայացումները , որքան ալ պարզ ու ռամիկ ըլլային , Թատրոնի հիմունք մըն էին , ժողովրդական հիմունք մը , զոր Թուրքը շատեց ի վեր ունէր իր մէջ , իր ծոցին ելած , մինչ մնալ Հայերս մեր բարեբրուն մէջ՝ դէժք քրիստոնէութեան մուտքն ի վեր՝ երբեք ոչինչ ունեցած ենք որ Թատրոնի սաղմն իսկ ներկայացնէ . Թատրոնը , ԺԺ . դարուն երկրորդ կէսին

մէջ , ամբողջապէս Եւրոպայէն փոխ առած ենք , եւ ատոր համար է որ ան մեր մէջ արուեստական կեանք մը ունեցած է , մինչեւ Սունդուկեանցի գալուստը . Թուրքերը , ունենալով արգէն ժողովրդական թատրոն մը , որ՝ թէպէտ ռամիկ՝ կեանքի գիտողութեան , բարեբրուն քնննադատութեան վրայ հիմնուած էր , իրենց այդ հին ուղղութիւնը շարունակած են՝ երբ Թատրոնի եւրոպական ու կատարելագործուած ձեւն բնորոշած են :

Գ. Թալասօի ուսումնասիրութեան երկրորդ եւ երրորդ մասերուն՝ որոնք նուիրուած են Թուրք եւրոպական Թատրոնին եւ Թուրք թատերական երաժշտութեան , Թարգմանութիւնը Անաիիսին մէջ հրատարակել շահեկան կը նկատեմ , հարկ եղած գիտողութիւններով բնկերացնելով զայն , եւ յուսալով որ այդ Թարգմանութեան հրատարակումը պիտի մղէ մեր գրագէտներէն անոնք որ տաճկերէն գիտեն՝ Թուրք գրականութիւնը լրջօրէն մեզի ծանօթացնելու :

Ա. ՉՕԳԱՆԵԱՆ

Զ Ո Ւ Ե Ր

Թըշուառութեան լրքում ծաղիկ՝ որուն փոխ Մոլորիսը դարան շարած կը սպասէ՝ Կոշ ձեռնիւր սակ ձրւղլուող , վարակով կը հանգրիմէ փէշ ըզգեսիւ մեհափս :

Հանգրիմն է . անօք իրեն . մեղին է ան . Նոյկանի կը գգան , եւ ինքը չիք կը կոչեն . Բայց ... ճիղմին մեջ ինկած՝ քերեւս երկուսն Գոհարն է ան , գոհար՝ ճիղմին իսկ մեղին :

Այնտեւ մեջ արցունք մը միշտ կը փայլի . Գուցէ կոտրած սիրս մը ունի . մեղին է ան : Գուցէ գիղը , եւ ձանձոյրը գագրելի , Կը տանքն ան : Իր գաղտնիքն ե՞րբ ձանցան :

Եւ յանգանի ի՞րն է արցեօք՝ երբ քիտ Օրեկեմեր ընկերութեան անարար Ձրգեցին որ իշնայ այդ կիմն , եւ իր սիրս Խաղը ըլլայ լընայներու վասարար :

Սիրոյ խաբող դիւրանկերէն խեղճն արքիո , Սիրականին օնեւուն մեջ անձնասուր , Երե ճըւա՝ ինչպէս անին կին՝ անկշիո , Սիրեն , ու մարտիկն , եւ լրքուցաւ անսրիսուր ,

Երե անոք , ու լրքաւոր , անփորձ դեռ , Ծուս լըշուցաւ չար հոսանքին ցոփութեան , Կեղնութեան ապաշեղ իրեններ , Ծանցաւորը ո՞վ է արցեօք , մեղին քէ ան :

Ճիղմին մեջ ինկած գոհար , դրժախս կին , Որ կեղծիքին դուրս կուգայ՝ վե՛ն ... մեղին մեջ . Երբ կը վրիսան պարիկէշ կիներ մեր չորս դին՝ Զոր մութին մեջ կը բոգացնէ կիրքն անշեջ :